

ОӘЖ 338.43

**Ахелова А.Л.,
Қарабаева Ш. Ә.,
Алиева Ж.Т.**

**АЙМАҚТЫҢ ТҰРАҚТЫ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ДАМУЫНДАҒЫ КЛАСТЕРЛЕУ
ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ
ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРІ**

В научной статье рассматриваются зарубежный опыт применения кластерного метода в развитии региональной экономики, история возникновения кластерного процесса, а также развитие кластерного направления Казахстана и ЮКО в условиях устойчивого развития.

In the scientific article are considered foreign experience of application cluster method in development of regional economy, occurrence history cluster process, and also development of cluster directions of Kazakhstan and South Kazakhstan Region in the conditions of a sustainable development are considered.

Аймақтық экономиканы кластерлеу құбылысының тамыры негізінен ғасырлар тереңіне бойлайды. Әлемдік экономикада бәсекеге қабілеттілік қоғамның дамуында өте үлкен маңызға ие. Қазіргі күндегі жаһандану процесіндегі нарықтың ұсыныс-сұранысына төтеп бере алатын қоғам ғана өркендейтіндігін білеміз. Қазіргі таңда нарықтағы бәсекелестіктің көбеюі және тұтынушылардың талаптарының өсуі, компаниялар бірлесіп жұмыс жүргізу арқылы әлемдік нарыққа шығу қабілеттерінің артуы аймақта экономикалық кластер жүйелерін құруды қажет етіп отыр. ҚР Президенті Қазақстан халқына жолдауында да - Қазақстанның әлемдік экономикаға ойдағыдай кірігуі - елдің экономикалық дамуының сапалық серпілісінің негізі ретінде екендігін, халықтың неғұрлым әлжуаз топтарын қорғайтын және экономикалық дамуына қолдау көрсететін осы заманғы әлеуметтік саясат жүргізу керектігін, демократияны даму және Қазақстанның мүдделерін өңірлік және әлемдік дамудың серпінін ескеретін теңдестірілген және жауапты сыртқы саяси бағытты одан әрі іске асыру бағыттарын алға тартып көрсетеді.[1]

Қалаған аймақтық кластердің даму стратегиясы жаңа білім, инвестициялық жобаларды енгізу, оқыту арқылы аймақтағы стратегиялық мақсаттарды ынталандыруға бағытталған болады. Сөйкесінше, аймақтық кластерді дамытудың негізгі мәселесі болып – Қазақстан аймақтарының бәсекеге қабілеттіктерін арттыру мақсатында билік, бизнес және білім беру орындары араларында өндірістік келісім жүргізу майдандарын құру болып табылады.

Қазіргі таңдағы бір қатар кластерлердің экономикалық өмірі сонау ұзақ тарихи ғасырлар тамырынан бастау алуы мүмкін. Мысалы, Голландтық транспорттық кластер, өзінің туылуымен Еуропаның орталығында орналасқан Голландияға, дамыған су жолдарына ие Роттердамдық портының тиімділігі мен ұзақ жылдар бойы Голландияның теңіз тарихында жинақталған біліміне қарыздар болып табылады. Сондай әлемдік астаналар Лондон, Париж, Берлин, Рим, Нью-Йорк, Москва, Санкт-Петербург және т.с.с – тарихи мегакластерлер болып табылады.

Әлемнің көптеген елдерінде экономиканы жаһандандыруға айналдыру кезеңдерінде, дамыған экономикаларда, сондай-ақ дамушы экономикада да кластерлер кеңінен етек жайды. Олар өнеркәсіптің әртүрлі салаларында Италия, Германия, АҚШ, Жапония, Ұлыбритания сияқты дамыған нарықтық қатынастар елдерінде де,

сондай-ақ дамушы елдер: Латын Америкасы, Азия мемлекеттері, Пакистан, Бразилия, Индия және Африка елдерінде де табысты жұмыс жүргізуде. ЮНИДО сияқты, халықаралық ұйымдар мамандары тарапынан, кластерлердің дамуына жан-жақты қолдаулар жүргізіп жатыр. 1993 жылдан бастап жеке дара ЮНИДО, «Жекеменшік секторды дамыту» бөлімі көмегімен, аймақ үкіметі мен жекеменшік секторларының біргелікті жұмыс жүргізуі үшін, ұсыныстар жиынтығын өңдеп және кластерлерді дамыту және кіші кәсіпкерлік желілерін дамыту бағдарламаларын өңдеу және енгізу жүргізілген. Осы кезеңдерден бері ұйым тарапынан әр түрлі дамушы елдерде: Индия, Индонезия, Малайзия, Мексика, Никарагуа, Гондурас, Ямайка, Боливия, Мадагаскар, Мароккода техникалық әріптестік жұмыстары, кластер кәсіпорындарының табысты қызметтері және олардың құрылу әдістері жайлы мысалдар зерттеліп келе жатыр.

Бірқатар факторлар, яғни шикізаттарды жеткізушілер, жабдықтар мен өндіріс қосалқы бөлшектерін жеткізушілер, әріптестестер және соңғы өнімді шығарушылармен жақын көршілес отыру және олармен әріптестік етене араласу, олардың кооперацияларын өндірушілер ассоциациясына біріктіру, барлығы кластерді толығымен алға жылжуға мүмкіндік туғызды.

Дания Үкіметінің бастауымен 1988 жылдан 1993 жылға дейін «Дат желілік топтастыру бағдарламасы» жүргізілді. Бұл бағдарламаның туындауына себеп болып, дат экономикасының негізі болған кіші және орта кәсіпорындар бизнесі жаһандық масштабтағы бәсекеге қабілеттігі төмен болғандықтан, бағдарламаны осы мәселенің жауабы ретінде енгізу қаралған еді. Желілік топтастыру бағдарламасының мақсаты бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында фирмалар арасындағы кооперацияларды дамыту, фирмалардың күшті жақтарын пайдалану арқылы жаңа өнімдерді өндіру және нарыққа шығару; жаңа нарықтарда агенттер мен өткізушілерді енгізу; жекеше өнімдерді толық ассортименттерінде кешенділеу сияқты жаңа бизнес бағыттарын құру болып табылды.

Данияда кластерді дамыту жолындағы туындаған мәселе болып, фирма аралық кооперацияларды құру дат елінің іскерлік мәдениетіне жатпайтын еді. Сондықтанда желілік топтастыру бағдарламасының мақсатында көптеген даттық компаниялардың әріптестікке қарсыласу әдеттерін жойып, бірлесуге ынталандыру мәселелерін арттыру көзделген. Бұл үшін жеңуге қажетті бір қанша тосқауылдардан өту қарастырылған. Біріншіден, желілік топтастыруға, бірлесуге қызығушылықтарын арттыру үшін, жергілікті фирмаларды қызықтыруға алып келетін тетіктерді табу қажетігі. Екінші сынды жағдай – желілік топтастыруға бірлесудің өмір сүру қолайлығын туындату жолдарын қарастыру. Үшінші тосқауыл болып – осы қарастырылған жолдар бойынша жұмыспен айналысуға және осы жолдар арқылы дамуға компания топтарын үгіттеу болып танылды. Мұнда ең маңыздысы болып, компаниялардың жұмысты техника-экономикалық өңдеуден бастау керектігіне көздерін жеткізу мәселесі. Мұнда тәжірибе үлгісі ретінде бастапқы қиын, күрделі әдістемелерді, құралдарды және үгіттеу материалдарын игеру - ең басты мәселе болып табылады.

Үкімет тарапынан қаржыландырылған, «Дат желілік топтастыру бағдарламасы» 1993 жылы тоқтатылды. Тұтасымен алғанда бағдарлама, келесі қарым-қатынастарда табысты болды:

- Бес жыл бойы жүргізілген бағдарлама кеңаумаққа ие болды: мақсатты 10-12 мың кәсіпорын топтарынан 5 мыңы осы желілік топтасу бағдарламасының жүргізілуіне ат салысты;

- Бағдарламаның жоғары деңгейлілігі кәсіпорындар желілерін дат іскерлік мәдениетінің біріне әкелді. Желілік бірігу ойлары мен тәжірибелері кеңінен тарағаны соншалықты, желілерді құру ісін бизнес мәселелерін шешудің жолдары деп қарастырылатын болды;

- Аралық зерттеулер жүргізілгенде, сұралған кәсіпорындардың 75% желіге қосылу олардың бәсекеге қабілеттіктерін арттырғандықтарын баяндайды; 90% қатысушылар субсидиялық бағдарламаның тоқтатылғаннан кейін де, желіге қатысуын жалғастыру ниеттерін білдірді.[2]

Экономикалық саясаттың түбірлі мәселесі – субсидиялау дәрежесі болып танылады. Дат бағдарламасы ұзақ мерзімге жеткізілмесе де, негізінен үкімет тарапынан қаржыландырылды. Осыған қарама-қарсы жағдай мысалы Ұлыбританияда болды, мұнда жүргізілген шығындар негізінен қатысушы кәсіпорындар тарапынан төленді. Дат бағытының артықшылығы – жоғары жылдамдықтағы етек жаюы мен кең таралуы болып саналады. Британдық бағыттың артықшылығына - қатысушы кәсіпорындарының мықты ұстанымдылығы және бағдарламаның жоғары тұрақтылық пен өмір сүру қабілеттігіне ие екендігі жатады. Келесі кестеде шет елдердегі кластерлердің құрылу түрлері сипатталған.

Кесте 2.1.1 Шет елдердегі кластерлердің құрылу түрлері.

Аймақтар, құрылған жылы	Кластер атауы, саласы	Тартымдылық себептері	Дамуы
Ольборг, Дания 1948	Мобильдік телефондар		Университеттермен байланыс арқылы технологияларды өңдеу.
Далтон, Джорджия (США) 1918	Кілемдік төсеніштер	Өңдеу түрлерінің сан алуандығы	Автоматизациялық даму, өңдеу-лердегі бәсекелестікті нығайту
Кастел Гофредо, Италия 1923	Трикотаж кластері	Нарыққа байланысты жұмысты жүргізу	Фабрикаларды жабу, құрал жабдықтарды қайта сату
Иби, Испания 1915	Ойыншықтар	Үйлерге арналған	Әр түрдегі өнімдерді шығару
Лос-Анджелес, Калифорния (США) 1968	"Toytown" ойыншық-тары	Дистрибуциялық орталық, төмен шығындар	Иммигранттардың жаңа кәсіп-орындарын тарту, дизайндық колледж қызметтерін нығайту
Солтүстік-Орталық, Массачусетс 1760	Пластмассалық өнімдер	Жаңа өндеулер	Жаңа кәсіпкерлікті дамыту және жаңа өнім.
Сан-Диего 1950	Биотехнологиялық	Әскери, биотехнологиялық өнімдер	Жаңа өнімдерді шығару
Калифорния (США)	Фармацевтика	Теңіз базасына, климаттық жағдайға арналған	Өнімдер, венчурлы капитал
Сосоло, Италия 1600	Черепица	Жерді тегістеу	Инновация, бәсекелестік жағдай, жабдықтаушылар тізбелілігі
Шотландия 1940	Электроника	Бір бағытта топталуы	Ішкі инвестиция, Мемлекеттік зерттеу және өндеулер
Лахти, Финляндия 1918	Мебель	Ағаш өндірісі, іс-тәжірибе, мамандыққа оқыту, көлік құралдары	Мамандану, қалыптасу
Тапело, Миссисипи (США) 1948	Мебель	Адам ресурстарын қолдану, Орман	Жабдықтаушыларды тарту
Спрингфилд, Массачусетс (США) 1816	Металдар	Энергияларды қолдану, ойлау қарапайымдылығы	Өндірістің жаңа әдістерін дамыту

Қазақстан экономикасы дамудың жаңа деңгейіне өтті. Экономикалық дамудың жаңа деңгейінің айтарлықтай ерекшеліктеріне - әлемдік сауда ұйымдары нарықтарында тауарларды еркін сауда, әлемдік нарық сегментіндегі бәсеке және экономикалық қарым-қатынаста елдердің әлемдік қауымдастыққа жаһандануы жатады. Қазақстан Республикасы бұл қарым қатынастарда ен соңғы орында емес. Соңғы жылдардағы республика экономикасының дамуы жоғары экономикалық өсу қарқынымен, 10%-дан жоғары жалпы өнімді шығарумен сипатталады. Жалпы өнімнің жартысынан көбірегі мұнай шикі затының мен мұнайдың өңделген өнімдері, ренді металдар және бидайды экспорттау үлесіне жатады. Мұның түсіндірілуі осы өнімдерге сұраныстың өсуі, экспорттау үлесі және осы өнімдерге әлемдік бағалардың өсу факторына байланысты болады. Сондай-ақ, күтіліп отырған ішкі нарық ролінің көбеюін,

сыртқы жағдайды есептегенде және әлемдік нарықтағы мұнай бағасының өсуінің ерекше динамикасы, Қазақстан экономикасының дамуының анықтаушылары болып табылады [3].

Қазір экономиканың өсуінің жартысынан көбірегі сыртқы факторға байланысты, немесе жоғары экспорт табысының әсерімен түсіндіріледі. ОҚО кластерлерді құру, біріншіден – кластер бизнестің өзін-өзі ұйымдастыру жүйесі ретінде жоғары экономикалық табандылыққа ие болып, аймақ экономикасын және әлеуметтік мәселелерді шешудің сенімді болашақ дамуын қалыптастыруға жәрдем береді; екіншіден – шетелдік іс-тәжірибе бизнесті, аймақтық билік органдары және білім-беру салаларын ұштастыру арқылы кластерлік табыстың дамуы аймақтың экономикалық өсуін, соның ішінде инвестициялық тартымдылықты қамтамасыз етеді; үшінші – кластерді мемлекеттік меншікте және әріптестік негізде ҚР Үкіметі тарапынан құрылуы аймақтың негізгі әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешу және бір-біріне байланыс жасау жүйелерін құру бойынша ықпалдылық жаратады. Оңтүстік Қазақстан аймағының экономикасын соңғы жылдардағы негізгі дамыту бағыттарыда энергия алып жүрушілер мен мақтаны өңдеу өнімдеріне әлемдік бағаның өсуіне теуелді болады. Бұл жерде жүргізіліп жатырған экономикалық болжамдау, болашақта экспорттағы мұнай және шикізат өнімдерін жоғары қарқынмен өсіруді сақтап тұру мүмкіндігін бере алмайды[4].

Сондықтан, қызмет жүргізіп жатырған өнім беруші кәсіпорындардың өндірісінің болашақтағы өсуі, олардың әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттігін жоғарылату нәтижелеріне теуелді болады. Бұл ішкі нарық сұранысын қанағаттандыру қатынасын отандық өндірушілер ықпалына бұруды көздейді. Мұндай жағдайда аймақтық экономика тұрақтылығы, әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілікке табысты қолайлылық жағдай орнатуына теуелді болады. Әр аймақ басқа аймақтарға қарағандағы өзінің жеке артықшылықтарын пайдалануы керек және меншікті жекеленген экономикалық кластерлерінің тұрақты дамуына жол ашу керек.

Жаңа экономикалық даму бағыты қазіргі күні ОҚО өнеркәсібінде анық байқалады. Фармацевтикалық өнімдер, мұнайды қайта өңдеу өнімдері және мақташылық өнімдерінің облыстағы өндірілу деңгейі Республиканың орташа деңгейінен анағұрлым жоғары, немесе бұл өнімдерді жеке шығару сипаттамасына ие.

Дамыған Кеңестік дәуірі кезінде ОҚО экономикасы, одақтық еңбек бөлінісі, кен өндіру өнеркәсібі және химиялық өнеркәсіп, қорғасын зауыты және фармацевтика заман талаптарына жауап берді. Аймақтық жаһандану жағдайында өзінің бәсекеге қабілеттілік артықшылықтарын, технологиялық және жұмысшы әлеуетін жүзеге асыру үшін экономикада және жұмысшы күштері бойынша бәсекеге қабілеттілікті орнатуға көмектесетін ең алдыңғы қатарлы технологияларға жол ашу керек. Сондай құралдардың бірі-аймақты дамытуда кластерлік бағытты жүргізу болып табылады [5].

Аймақтық экономиканы кластерлеу бойынша шетелдік іскерлік тәжірибелерді жинақтау барысында, аймақтық кластерлеу жағдайы мен жалпылама концепциясын өңдеу бағытында, аймақтың бәсекелік артықшылық теориясына негізделген аймақтық экономиканы кластерлеудің жаңа әдістері мен бағыттары өңделді. Атап айтқанда, кластерлеудің даму бағыттарын топтарға бөлу, кластерлердің жалпы сипаттамалары, кластерлерді бір-бірінен ерекшелендіретін сипаттамалары құрылып, кластерлік жүйенің әдістемелік негіздері жасалды. Нәтижесінде, жаһандану нарығы жағдайында кластерлік жүйенің бәсекеге қабілеттілігіне алып келетін ықпалдардың маңыздылығы анықталды.

Әдебиеттер:

1. «Қазақстан-2030» ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы
2. Портер М. Международная конкуренция. Москва: Международные отношения, 1993
3. Таласов М.Ж., Утаров К.Ә., Иманбаев А.А. Оңтүстік Қазақстан аймағының экономикасы: кластерлеу мәселесі және оны шешудің халықаралық тәжірибесі. –Шымкент: Нұрлы бейне, 2006
4. Бишимбаев К.В., Ниязбекова Р.К. Перспективы развития хлопкового кластера на Юге Казахстана // Материалы международной научно – теоретической конференции «Проблемы формирования и развития конкурентоспособной экономики», посвященной 15-летию образования МКТУ им. Х.А.Ясави. Книга 2, Том 1. Шымкент, 2006
5. Утаров А.К., Ерманкулова Р.Н., Таласов М.Ж. Управление размещением промышленного производства в условиях рынка. Шымкент: Научное издание, МКТУ им.Х.А.Ясави, 2006